

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَالَّذِي جَعَلَ الْمَوْتَ
وَالْحَيَاةَ وَالَّذِي
يُعِيدُ النَّاسَ
وَالَّذِي يُعَذِّبُ
وَالَّذِي يُرِيهِمْ
وَالَّذِي يُعَذِّبُ
وَالَّذِي يُرِيهِمْ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه ادبیات فارسی

پایان‌نامه جهت دریافت کارشناسی ارشد
رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان‌نامه:

بررسی مختصات زبانی و سبکی فارسنامه ابن بلخی

استاد راهنما:

دکتر محمد حسین سرداخی

استاد مشاور:

دکتر محمد تقی آذرمینا

نگارش

مجتبی میلادی

زمستان ۱۳۹۰

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی
(فرم شماره ۲۶)

دانشگاه بین المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب محمدعلی بیگلری دانشجوی رشته مدیریت دولتی مقطع تحصیلی طراحی و برنامه ریزی بسمه تعالی
بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / تز تحصیلی خود، با
عنوان بررسی و مقایسه سیستم های مدیریت دولتی در ایران و آمریکا را تأیید
کرده، اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به
هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین
المللی، نبوده و تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا
لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل
در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال
مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا
خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء و تاریخ

محمدعلی بیگلری
۱۳۹۰/۰۹/۰۱

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم شماره ۳۰

فرم تأییدیهی هیأت داوران جلسه دفاع از پایان نامه/رساله

بدین وسیله گواهی میشود جلسه دفاعیه از پایان نامه کارشناسی ارشد: **مجتبی میلادی** دانشجوی رشته: **زبان و ادبیات فارسی** گرایش **زبان و ادبیات فارسی** تحت عنوان **بزرسی مختصات زبانی و سبکی فارسی** این **البلخی** در تاریخ **۱۳۹۰ / ۱۱ / ۵** در دانشگاه برگزار گردید و این پایان نامه با نمره **۱۸/۵** و درجه **بسیار خوب** مورد تایید هیأت داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبهی دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	محمد حسن لوردی	استاد	دانشگاه اصفهان	[Signature]
۲	استاد مشاور	زکری محمدی آذربایجان	"	"	[Signature]
۳	داور خارج	سیدعلی قائمیه	"	"	[Signature]
۴	داور داخل	رضا سمیع زاده	"	"	[Signature]
۵	نماینده تحصیلات تکمیلی	رضا الهیوردی	"	"	[Signature]

تقدیرم به

زیباترین و بره‌یایخ‌ترین چشمه‌ها در صوفی‌خانه صحبت
آنان‌خ که به‌سست جاوید از قدم‌هایشان کافکار است

و

صدراقت از تینر‌ها در قلب‌شان و آمدن در

پدر، مادر و همسر

قدردانی و سپاس:

خداوند یکتا را سپاس می‌گوییم که لطف‌ها شامل حال بنده‌ی حقیر خویش فرمود تا بتوانم با وجود بضاعت ناچیز علمی خویش نگارش این رساله را به انجام رسانم. هم‌چنین بر خود لازم می‌دانم از زحمات بی‌دریغ استادان گران‌قدر گروه زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه امام خمینی (ره) صمیمانه تشکر و قدردانی کنم و از یگانه معبود هستی بخش خواستار پاداشی درخور برای این عزیزان باشم؛ به ویژه از اساتید بزرگوار، آقای دکتر سرداغی که در سمت استاد راهنما، بنده را مرهون هدایت‌های علمی خود ساختند و هم‌چنین از استاد ارجمند آقای دکتر آذرمینا که به عنوان استاد مشاور، مشفقانه مرا از ابتدای شروع این رساله تا انتها یاری فرمودند.

چکیده:

فارسنامه‌ی ابن بلخی کتابی است پیرامون تاریخ و جغرافیای فارس که در دهه‌ی نخست قرن ششم هجری قمری نگاشته شده است. بخش جغرافیایی این کتاب به خاطر اطلاعات بدیع آن، نزد پژوهشگران بسیار ارزشمند تلقی می‌شود. این کتاب به جهت داشتن بسیاری از ویژگی‌های نثر اصیل و کهن پارسی، از نظر زبانی و سبکی نیز از ارزش والایی برخوردار است؛ از این جهت شناخت دقیق و آشنایی عمیق با این کتاب، تأثیر بسزایی در شناخت ویژگی‌های نثر در قرن ششم و دوره‌ی نخستین فارسی دری (از آغاز تا اوایل قرن هفتم) دارد.

رساله‌ی حاضر در یک مقدمه و شش بخش تنظیم گردیده؛ بخش اول به بررسی اختلافات آوایی و چگونگی شیوه‌ی تلفظ در فارسنامه در مقایسه با تلفظ امروزی و هم چنین شیوه‌ی رسم‌النخط کتاب اختصاص یافته است. در بخش دوم به بررسی نوع کلمات (مبحث صرف) و در بخش سوم به بررسی جملات و ساختمان آن‌ها (مبحث نحو) در فارسنامه پرداخته‌ایم. از آن‌جا که تأثیر زبان عربی پس از اسلام، در تألیفات پارسی زبانان بسیار چشم‌گیر است، بخش چهارم نیز با عنوان تأثیر زبان عربی بر فارسنامه بدین رساله افزوده گشت؛ هم چنین برای فهم کامل کتاب، در بخش پنجم، واژگان غریب و در عین حال کهن و ارزشمند فارسنامه تعریف و تشریح گردیده. و در پایان در بخش بررسی سطح ادبی آرایش‌های هر چند بسیار ناچیز لفظی و معنوی این کتاب تاریخی ذکر گردیده است.

روش کار در این اثر بر مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل و بررسی آماری استوار بوده و تمامی عناوین و دستورالعمل‌های به کاررفته، بر مبنای کتاب‌های معتبر در حیطه‌ی دستور زبان و سبک‌شناسی خصوصاً کتاب‌های تاریخ زبان فارسی در سه جلد از دکتر «پرویز خانلری» و سبک‌شناسی از «ملک الشعراى بهار» می‌باشد.

واژگان کلیدی: سبک‌شناسی فارسی، نثر قرن ششم، صرف فارسی قرن ششم، نحو فارسی قرن ششم، تأثیر زبان عربی، واژه‌های زبان فارسی قرن ششم، صنعت‌های ادبی

پیش گفتار:

بی‌گمان مطالعه در آثار گذشتگان بستری هموار را برای رشد و ترقی آیندگان فراهم می‌سازد. مطالعه در آثار ادبی نیز از این قاعده مستثنی نیست. بررسی و کاوش همه جانبه در این گونه آثار، ترقی و تکامل زبان و ادبیات امروز را به دنبال دارد و در این میان تحقیق و تفحص در ویژگی‌های زبانی و سبکی یک اثر، خواننده و شیفته‌ی ادبیات امروز را در فهم عمیق آن اثر و آثار مشابه و هم‌زمان آن یاری می‌رساند و او را با گنجینه‌ای از مفاخر گذشتگان آشنا می‌سازد. علاوه بر آن، خوانندگان و دانش پژوهان امروز زبان و ادبیات فارسی، سیر و تحول زبان و ادبیات را با شاهد و مثال‌هایی که در این گونه تحقیقات ارائه می‌شود در می‌یابند و نیازی احساس نمی‌کنند تا تنها سیل انبوه عناوین و تبصره‌های دستور زبان را که شاید ناخوشایند هم جلوه کند، در حافظه بسپارند تا به مقصود خویش یعنی فهم همه جانبه‌ی یک اثر دست یابند.

امید است این گونه تحقیقات (بررسی مختصات زبانی و سبکی یک اثر) برای دانش پژوهان عرصه‌ی زبان و ادبیات فارسی، در راستای پژوهش در نثرهای کهن و برای دیگر خوانندگان به منظور فهم کامل آن اثر با بهره‌گیری از شاهد و مثال‌های به کار رفته در این گونه مجموعه‌ها، مفید واقع شود. در پایان از خداوند یکتا خواهانم تا مرا یاری کند تا با راهنمایی‌های ارزشمند اساتید گران‌قدر، نگارش این رساله، نخستین گام باشد جهت مطالعه و ارائه‌ی تحقیقات ارزنده‌تر در عرصه‌ی زبان و ادبیات فارسی.

فهرست مطالب

صفحه عنوان

مقدمه

- ۲..... مؤلف فارسنامه:
- ۳..... سبب تألیف کتاب:
- ۳..... تاریخ تألیف و تکمیل فارسنامه:
- ۳..... محتوای کتاب:
- ۴..... بخش های فارسنامه ی ابن بلخی:
- ۴..... بهره گیری از فارسنامه ی ابن بلخی:
- ۵..... شیوه ی نثر کتاب:
- ۵..... آثار ابن بلخی:
- ۵..... خلاصه ی فارسنامه از زبان نیکلسون:
- ۷..... اطلاعات نادر و ارزشمند تاریخی در فارسنامه از زبان نیکلسون:
- ۹..... نسخه های خطی فارسنامه:

بخش اول: اختلافات آوایی:

- ۱۱..... فصل اوّل: مصوت ها:
- ۱۴..... فصل دوم: صامت ها:

عنوان	صفحه
فصل سوم: ادغام:.....	۲۳
فصل چهارم: قلب:.....	۲۳
فصل پنجم: حذف (کاهش):.....	۲۳
فصل ششم: افزایش:.....	۲۵
فصل هفتم: باقی بودن برخی واج ها:.....	۲۶
فصل هشتم: نوادر آوایی در فارسنامه:.....	۲۷
فصل نهم: رسم الخط در فارسنامه:.....	۲۸

بخش دوم: بررسی سطح صرفی

فصل اول : فعل:.....	۳۶
۱. ساختمان فعل:.....	۳۶
۱-۱. فعل ساده:.....	۳۸
۱-۲. فعل مرکب:.....	۴۱
۱-۳. فعل پیشوندی:.....	۴۷
۱-۴. فعل مرکب سه جزئی (نام + پیشوند فعل + همکرد):.....	۴۹
۱-۵. عبارت فعلی:.....	۵۰
فصل دوم: وجوه فعل:.....	۵۱
الف: وجه اخباری:.....	۵۱

عنوان	صفحه
۱. صیغه های ماضی:	۵۱
۲. مضارع:	۵۸
۳. زمان آینده:	۶۰
ب) وجه امری:	۶۱
ج) وجه التزامی:	۶۲
۱. ماضی التزامی:	۶۲
۲. مضارع التزامی:	۶۳
د) وجه شرطی:	۶۴
ه) وجه تمنّایی:	۶۵
ی) وجوه خیال:	۶۶
۱. وجه تصویری:	۶۶
۲. وجه بیان خواب:	۶۶
فصل سوم: باقی مباحث فعل:	۶۶
۱. فعل های ناقص:	۶۶
۲. فعل تابع:	۶۷
۳. فعل مجهول:	۶۸
۴. افعال لازم و متعدی:	۷۰

- ۴-۱. فعل های متعدی: ۷۰
- ۴-۲. فعل های لازم: ۷۰
- ۴-۳. فعل های لازم یک شخصه: ۷۱
۵. فعل «کردن» در فارسنامه: ۷۱
- فصل چهارم: ساختمان کلمه: ۷۲
۱. پسوندها در فارسنامه و ساختن کلمات مشتق: ۷۲
۲. پیشوندها: ۸۰
۳. ترکیب: ۸۱
- ۳-۱. ترکیبات اسمی: ۸۱
- ۳-۲. ترکیبات فعلی: ۸۳
- ۳-۳. ترکیب با حروف: ۸۵
- ۳-۴. رابطه‌ی اجزاء کلمه‌ی مرکب با یکدیگر: ۸۶
- فصل پنجم: نام (اسم، صفت، ضمیر): ۸۷
۱. جمع و علامت‌های جمع در فارسنامه: ۸۷
- ۱-۱. جمع با نشانه‌ی «ان»: ۹۲
- ۱-۲. جمع با نشانه‌ی «ها»: ۹۳
۲. جمع بستن صفت: ۹۴

۳. جمع‌های عربی در فارسنامه : ۹۴
۴. تثنیه: ۹۷
۵. مؤنث و مذکر: ۹۷
۶. مطابقت موصوف با صفت: ۹۸
۷. صفت اشاره : ۹۹
۸. صفت عددی: ۱۰۰
۹. درجات صفت: ۱۰۳
۱۰. متمم صفت برتر: ۱۰۴
۱۱. متمم صفت برترین: ۱۰۴
۱۲. رابطه ی صفت با موصوف : ۱۰۵
۱۳. معرفه و نکره: ۱۰۶
۱۴. ضمیرهای شخصی: ۱۰۷
۱۵. ضمیر اشاره : ۱۰۹
۱۶. ضمیر مبهم: ۱۱۰
۱۷. ضمیر مشترک: ۱۱۱
۱۸. قید: ۱۱۲
۱۹. انواع قید در فارسنامه: ۱۱۲

- ۱۹-۱. قید نفی و نهی: ۱۱۲
- ۱۹-۲. قید تأکید: ۱۱۳
- ۱۹-۳. قید اندازه یا شمار: ۱۱۳
- ۱۹-۴. قید زمان: ۱۱۴
- ۱۹-۵. قید مکان: ۱۱۵
- ۱۹-۶. قید چگونگی: ۱۱۶
- ۱۹-۷. قید تردید و گمان: ۱۱۷
- ۱۹-۸. قیدهای تنوین دار عربی: ۱۱۸
- ۱۹-۹. قید مختوم به «انه»: ۱۱۸
- ۱۹-۱۰. قید های مرگب: ۱۱۸
- فصل ششم: حروف و کاربرد آن ها در فارسنامه: ۱۱۹
۱. حروف استثنا: ۱۱۹
۲. حروف مرگب: ۱۱۹
۳. «از»: ۱۲۰
۴. «اگر»: ۱۲۱
۵. «با»: ۱۲۲
۶. «باز»: ۱۲۳

۷. «بر»: ۱۲۴.....
- ۸ «به»: ۱۲۵.....
۹. «پس»: ۱۲۶.....
۱۰. پیش ۱۲۷.....
۱۱. «تا»: ۱۲۷.....
۱۲. «جز»: ۱۲۸.....
۱۳. «چند»: ۱۲۸.....
۱۴. «چون»: ۱۲۹.....
۱۵. «چه»: ۱۳۰.....
۱۶. «اندر / در»: ۱۳۱.....
۱۷. «را»: ۱۳۲.....
۱۸. «فرا»: ۱۳۵.....
۱۹. «که»: ۱۳۵.....
۲۰. «مگر»: ۱۳۶.....
۲۱. «و» (حرف عطف): ۱۳۶.....
۲۲. «هر»: ۱۳۷.....
۲۳. همه: ۱۳۸.....

۲۴. هیچ، هیچکس: ۱۳۹

یای وحدت و یای موصول: ۱۴۰

بخش سوم: بررسی سطح نحوی

جمله‌های ساده و مستقل: ۱۴۲

فصل اول: انواع جمله از نظر مقصود گوینده در فارسی: ۱۴۲

۱. جمله‌ی خبری: ۱۴۲

۲. جمله‌ی پرسشی: ۱۴۳

۳. جمله‌ی امری: ۱۴۳

۴. جمله‌ی عاطفی: ۱۴۳

فصل دوم: جملات و روابط بین آنها: ۱۴۴

۱. جمله‌ی مستقل: ۱۴۴

۲. جمله‌ی ساده: ۱۴۴

۳. جمله‌ی مرکب: ۱۴۴

۴. پیوستگی جمله‌های مستقل: ۱۴۵

۴-۱. پیوند معنوی: ۱۴۵

۴-۲. پیوند لفظی: ۱۴۵

۵. روابط فراکردهای پایه و پیرو در جملات مرکب: ۱۴۷

- ۱-۵. پیرو نهاد:..... ۱۴۷
- ۲-۵. پیرو گزاره:..... ۱۴۸
- فصل سوم: اجزا و ارکان جمله:..... ۱۵۱
۱. ترتیب اجزاء جمله :..... ۱۵۱
۲. جمله‌ی اسنادی:..... ۱۵۳
- فصل چهارم: بحثی در مورد نهاد:..... ۱۵۴
۱. نهاد متعدد:..... ۱۵۴
۲. مطابقت نهاد و فعل در افراد و جمع :..... ۱۵۵
۳. بررسی مطابقت نهاد با فعل در افراد و جمع، زمانی که نهاد اسم جمع باشد:..... ۱۵۶
- فصل پنجم: بحثی در مورد فعل:..... ۱۵۷
۱. فعل‌های آغازی:..... ۱۵۷
۲. صیغه‌های فعل در جمله‌های مرکب:..... ۱۵۷
- ۱-۲. در جمله‌های شرطی:..... ۱۵۷
- ۲-۲. در جملات غیر شرطی:..... ۱۵۸
۳. گسترش فعل مرکب:..... ۱۵۸
- فصل ششم: حذف و تکرار:..... ۱۶۰
۱. حذف:..... ۱۶۰

۲. تکرار:..... ۱۶۲

بخش چهارم تأثیر زبان عربی بر فارسنامه:

فصل اول: مفردات..... ۱۶۵

۱. حروف عربی:..... ۱۶۵

۲. اسم فاعل:..... ۱۶۵

۳. اسم مفعول:..... ۱۶۶

۴. تصغیر:..... ۱۶۷

۵. صیغه ی مبالغه:..... ۱۶۷

۶- اسم تفضیل:..... ۱۶۷

۷- جمع های عربی در فارسنامه:..... ۱۶۸

۸- صفات مؤنث عربی:..... ۱۶۸

۹. صفت مشبّهه: :..... ۱۶۸

۱۰. صفت نسبی: :..... ۱۶۸

۱۱. اسم مکان: ۱۶۸

۱۲. کلمات تنوین دار عربی:..... ۱۶۹

۱۳. اسم ها بر وزن «فَعَال» که به حرفه و شغل دلالت می کنند:..... ۱۶۹

۱۴. افعال عربی:..... ۱۶۹

۱۵. ضمائر عربی: ۱۶۹
۱۶. مصادر عربی: ۱۶۹
- فصل دوم: ترکیبات عربی ۱۷۰
۱. ترکیباتی که با «ما» موصوله ساخته شده اند: ۱۷۰
۲. ترکیباتی که با «لا» ساخته شده است: ۱۷۰
۳. ترکیباتی که با «ذو» ساخته شده است: ۱۷۰
- فصل سوم: جار و مجرور ۱۷۱
۱. همراه حرف «ب»: ۱۷۱
۲. ترکیباتی که دارای حرف جر هستند: ۱۷۱
- فصل پنجم: اضافات (مضاف و مضاف الیه): ۱۷۱
- فصل ششم: جملات عربی ۱۷۲
۱. جملات معترضه: ۱۷۲
۲. آوردن نقل قول: ۱۷۲
۳. جمله ی قسم: ۱۷۳
۴. اشعار عربی: ۱۷۳
۵. آیات قرآنی: ۱۷۳
۶. احادیث: ۱۷۳